HORVÁT-DALMÁTORSZÁG ELFOGLALÁSÁRÓL.

(1091—1111.)

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

A kérdés, mikor? és mikép foglalta el a magyar Horvátországot? nem új és már sokféleképen tárgyalták. A lényeges források már századok óta ismeretesek. Számuk nem nagy; nem is nagy terjedelmüek és mégis, nem csekély nehézséggel kell küzdenünk, hogy tisztán lássunk; mert a horvátok már régóta olyan szint szeretnek adni a történetnek, mely némi államjogi igényeiknek kedvez. S e nehézség ujabb időben sem csökkent, sőt talán még nagyobb lett; mindazonáltal a kérdéssel most már nyugodtabban és — ha szabad e kifejezéssel élnem — kényelmesebben foglalkozhatunk. Viszonyunk Horvát-Slavonországgal egészen új alapon nyugszik, úgy hogy, legalább mi magyarok, nem vagyunk kitéve annak a veszedelemnek, hogy a jelen politika exigentiái által elfogúlva, önkénytelenül is hamisan fogjuk fel a multakat. A történelmi anyag is, teljesen összegyűjtve, rendelkezésünkre áll és csak elfogulatlan szemmel kell vizsgálnunk, hogy tisztán megállapíthassuk azt, a mi egyáltaljában még megállapítható. Az anyag ez összeállítása körül a legfőbb érdem Rački Ferenczet, az ismert nevű horvát tudóst illeti, ki nemcsak összegyűjté mindazokat a történeti emlékeket, melyek Horvátország és a szomszéd szláv területek VI—XI. századbeli állapotára vonatkoznak, hanem szövegüket, tartalmukat kritikailag meg is rostálta, ügyesen csoportosította, becses jegyzetekkel ellátta. [1]) Fejtegetéseiben ugyan ő sem

[1]) »Documenta Historiae Croaticae periodum antiquam illustrantia« czimü gyüjteményében, mely a »Monumenta spectantia Historiam Slavorum meridionalium« VII. kötetét képezi. A forrásokat, a mennyiben itt megjelentek, ebből a gyüjteményből idézem.

tudja teljesen elkerülni, hogy a horvát chauvinismusnak némely pontokra nézve concessiókat ne tegyen, melyek, mint még nem rég nálunk is Anonymusunk sok tétele, a nemzeti meggyőződés axiomái, melyeket azonban a tudománynak nem volna többé szabad hirdetni — de, sietek megjegyezni, nem mindenkor, s nem egy helytt devalválja józan kritikája azokat a túlzásokat, azt a hiszékenységet, melyre kivált kezdetleges irodalmak tudósai oly könnyen hajlandók. Valóban, a ki vezetése mellett tanúlmányozza a régi horvát történetet, úgy érzi magát, mikor a XI. század végével elhagyja, mint a kinek világa éjszaka egyszerre kialszik s a sötétben kénytelen folytatni útját oly talajon, mely minden lépésre ingadozik alatta. Nekem a jelen sorokban nincs szándékom összefüggő történetét adni annak, mikép foglalták el Szent-László és Kálmán Horvátországot és a dalmát városokat. Csak néhány kérdésre nézve fejtem ki és igyekezem megokolni véleményemet, a melyeket magyar és horvát történetírók eddig máskép fogtak fel. Nagy formai hibának tartanám, ha az Árpád-korszak egykori történetírója olyan félét, a mit én most elmondok, elbeszélésébe szőne; de még nagyobb, mert nem csak formai, hibának tartanám azt, ha e kérdéseket jegyzetekben meg nem érintené. Én tehát itt — úgy szólván — csak jegyzeteket írok. Ez szolgáljon mentségeműl, ha nagyon is töredékes, nagyon is száraz leszek.

A kérdés, meddig terjedt a régi Horvátország? ki birta Slavoniát, a Száva völgyét Szent-László idejében? legujabban is nagy vita tárgya volt. Jobbára Pesty Frigyes érveit kellene ismételnem, ha én is e vitát itt folytatnám, mert lényegileg ő majdnem mindent felhozott, mi e tárgyra vonatkozik, s állítását, hogy a régi Slavonia a Drávától a Gozdig, vagy is a Kapelláig, a horvát királyságtól független föld volt, úgy hiszem teljesen bebizonyította. Ezzel azonban nem akarom mondani, hogy a *régi* tótországi részek nem különböztek egyben-másban a tulajdonképeni Magyarországtól, miből aztán idő folytán némi országos autonomia keletkezett s a geographiai fekvés következtében — mint a Meszesen túl is a különböző részek közt — a tulajdonképi Horvátországgal is némi kapcsolat képződött. Mikép alakultak a *mai* Slavonia és

Kapellán inneni Horvátország területi viszonyai a X—XI. században? arra legbiztosabb tájékozást a rendkivűl conservativ egyházi felosztás nyujt. A Szerémség, a legkeletiebb csúcs, biborban született Konstantin idejében nem tartozott még Magyarországhoz. Sirmiumot a császár Trajan hidjával és Belgráddal egy sorban említi, mint a magyar határok mentiben levő régi emlékeket. 1019-ben, Sámuel bolgár birodalma bukásával, a Szerémség is a byzancziak hatalmába kerűlt [1]) és abban maradt, míg 1072-ben Nándor-Fehérvárral együtt a magyarok elfoglalták és a vár elveszése után is megtartották. Ez alatt a Szerémség alatt azonban csak a későbbi Szerémnek a Fruskagorától délre eső Belgrád felé nyilt, halmos vidékét, lapályát kell értenünk: mert az a keskeny partvidék, a Duna mellett, a Verdniki hegység északi lejtőjén, Zalánkemenig kell, hogy már a magyar királyság első idejében Magyarországhoz tartozott legyen s itt kell keresnünk, Ujlaktól keletre, a kőárkot is, melyről a pécsi püspökség alapító-levele emlékezik. Ennek az oklevélnek valódiságában, bár gyanús társaságban fordúl elő, s e kitételén: »rex Hungariae,« okvetlenűl csak a leírók módosítása, nincs okunk kételkedni. Ha később koholják, máskép, világosabban koholták volna. Értelme azonban csak úgy van, ha feltesszük a Szerémség ilyetén kettéosztását, mi egyébiránt a geographiai fekvésen alapszik, s azért a karloviczi békekötés is ilyen felosztást tőn, a déli részt a töröknek, az éjszaki keskeny partot Magyarországnak hagyván; ha feltesszük, hogy, a kőárok valahol a későbbi kew-i monostornál, Banmonostránál, a mai Banostornál volt s nem terjedt — mi geographiai képtelenség — hegyen-völgyön keresztül a Dunától a Száváig — mi az oklevélben nem is ez árokról, hanem egyáltalában a pécsi egyházmegyéről mondatik. S ily felfogással legkönnyebben fejthetjük meg azt is, miért jutott az elfoglalás után a Fruskagora déli része a kalocsai egyházmegyének? Azért, mert a kalocsai egyházmegye dunántúli részének — egy gyakran emlegetett német szóval élve —

[1]) Konstantinos Račkinál i. h. 411., Cedrenus u. o. 432. l., a mely helyből egyébiránt kitünik az is, hogy a Szerémség nem tartozott Horvátországhoz, mert a horvátok meghódolását és Syrmium elfoglalását különkülön említik Cedrenus és Zonaras.

Hinterlandja, hátsótartománya, a hegyen túl való folytatása volt. [1]) Szerémtől nyugotra Valko, Pozsega megyék halmos, termékeny vidékein a magyarság már kezdettől fogva megvetette lábát; főkép e részekre értendő, mit Konstantinos mond, hogy a magyarok a Száváig is laknak s ez fejti meg, hogy Valko és Pozsega a pécsi egyházmegye részeivé lettek. A tovább nyugotra eső, jobbára hegyes részekre, a Kapella aljába és völgyeibe azonban — úgy látszik — a magyarság nem igen vágyódott. Az itt lakó szláv lakosság közé nem igen telepedett. Az itt bizonyos autonomiát élvezett, vadságában megmaradt, úgy hogy még a XIII. században is a zalamegyei István zágrábi püspök, magát »inter silvestres et indomitos gentes positus« »vad és szilaj népek közé helyzettnek« nevezi, »de azoktól meg nem ijedt« »nec tamen decrevimus terrori supradicti populi cedendum.« Magyarország nem igen törődött velük. Csak Szent-László figyelme fordult e részekre, melyek az által, hogy Horvátország szintén magyar tartománynyá lőn, mint összekötő kapocs, nagyobb fontosságot nyertek. Szervezte tehát e vidéket és püspökséget állított, mint a század elején II. Henrik német császár Keletfrankoniában, Bambergben, szintén hogy az ott lakó szlávok pogánysága lerontassék. [2]) Ő volt az, ki e részeket, a

---

[1]) A pécsi alapító oklevelet (CD. I. 291.) csak a somogyvári convent 1404-iki átiratának másolataiból ismerjük. Messzire vezetne itt annak fejtegetése, hogy e transsumptumban elég furcsán összefoglalt egyes okleveleket tüzetesen elemezzük. Elég megjegyeznünk, hogy némely valódi oklevél mellett a legnagyobb rész későbbi, XIV. századbeli koholmány, mely a pécsi egyház jogait akarja biztosítani; koholmány, mi Endlichernél is mint III. Béla okmánya szerepel, koholmány vagy legalább is a legnagyobb mértékben corrumpált a Rado nádor-féle 1057. oklevél s a koholmányokhoz tartoznak a kifejezések is, melyek László foglalásáról szólnak. (Fejér III. 2. 423 l.) A szövegben kifejtett felfogás mellett érthető az is, miért lehetett még 1247-ben is mondani, hogy a kalocsai és pécsi egyházi megyék határa még bizonytalan, mit Klaič, Slavonien im X—XIII. Jahrh. 39. l. a pécsi alapító levél hitelessége ellen felhoz, a határ nem a kőároknál, hanem a Fruskagorától délre, a Bossut folyó körül lévén, kétséges, bizonytalan.

[2]) István zágrábi püspök származására, kinek idézett szavai a csazmai káptalan alapító leveléből vannak véve, Tkalčič, Mon. Eccl. Z. I. 69. l. Sol ispán végrendelete vet világot Fejérnél III, 2. 105. a »Ut et paganismus Sclavorum destrueretur« mondatik Codex Udalricus Jaffénál a bambergi egyház alapitásakor. Bibl. Rer. Germ. V. 27. l.

későbbi Slavoniát, teljesen a magyar állam keretébe illesztette, mit egyik utódja II. Endre 1217. ekkép fejezett ki: »qui terram Slavonie sive banatum ab errore ydolatrie ad Christianitatem convertens corone Hungarie subjugavit.« »Ki a Tótföldet vagyis a bánságot a bálványozás tévelygéséből megtérítvén, a magyar korona alattvalójává tette« [1]) annélkül azonban, hogy azt valami más állam kapcsolatból kiszakította volna. A zágrábi püspökség helyzete, mely kezdettől fogva a magyar hierarchia tagja volt és sohasem tartozott a dalmát-horvát egyházhoz, Spalatohoz, világosan bizonyítja ezt. Nehéz is elhinni, hogy e részek vallási tekintetben annyira el lettek volna hanyagolva, ha valaha a közel eső, részben rokon faju dalmát egyházhoz tartoztak volna; még nehezebb elképzelni, hogy a magyar királyok, Kálmán — az ildomos Kálmán! — kik oly simán bántak a dalmát egyház jogaival, minden kellő ok nélkül, rajta azt a sérelmet követték volna el, hogy tőle egy egész országot elszakaszszanak. Egy adat van a XIII. század második feléből, Tamás főesperes Historia Salonitájában, hogy a tinnini horvát püspök joghatóságát a horvát királyok idejében a XI. században a Dráváig terjeszték: »et sua jurisdictio usque ad Drauum extendebatur«, de a főesperes ott, hol nem a maga koráról, nem egyházáról beszél, gyakran téved, mire nézve számos adatot lehetne felhozni s különben is, — ha teljes valónak vennők is az adatot — nem következtethetnénk belőle, tekintettel a mondottakra többet, minthogy az új horvát püspök próbálta kiterjeszteni hatalmát a szomszéd, püspöktelen szláv területre, annélkül azonban, hogy e törekvésnek valami sikere, vagy a horvát királyoknak valami uralkodása e tájon megállapítható volna; megállapítható volna még csak olyan joghatóság is, minőt a IX—X. században a prágai püspökség felállításáig Regensburg gyakorolt Csehországra, — mely nem járt politikai kapcsolattal, de legalább az egyház elismerte. S azért látjuk, hogy a mikor László a zágrábi püspökséget alapítja: az esztergomi, bácsi érsekekkel, a veszprémi püspökkel, a nádorral, a somogyi ispánnal tanácskozik; az egyházmegyébe Dráván inneni és túli részeket kebelez s papokat nem a tinnini vagy más valami horvát

[1]) Tkalčič. Mon. Eccl. Zagr. I. 45. l.

egyházmegyéből, hanem Zalából, Somogyból rendel s harmadfélszáz év múlva, Róbert Károly, Nagy Lajos idejében a zágrábi káptalan statutumainak gyüjtője, midőn munkája elé a királyok és püspökök névsorát bocsátja, elbeszélését Álmossal s fiával Árpáddal kezdi, a magyar vezéreken, királyokon folytatja s Horvátországról még csak annyit sem tud, hogy azt Szent-László — kiről pedig mint alapitóról aránylag bőven emlékezik — elfoglalta. [1])

Egyébiránt már a geographiai fekvés is két országot csinált Horvátországból és Slavoniából. Ezért már az ókorban is Slavonia — legalább legnagyobb részt — Pannoniához, Horvátország pedig a római Dalmátiához tartozott s annak északnyugati részét képezte. A 14 zsupa, melyekből az ország, biborban született Konstantin szerint, a X. század közepén állott, mind az adriai tenger mentében vagy ahhoz igen közel feküdt és a mai Fiume környékétől a mai Dalmátiának mintegy közepéig, valamivel a Cettina folyón túl is, terjedett. Keletre a Kapellák és a Dinarahegység vízválasztót, természetes határt képeztek, melyen, hogy az ország túlterjedett volna, semmiféle adat sem tanúskodik, de még csak a valószinűség sem szól. Délfelé vonulva, a hegység a Cettina torkolat irányában lelapúl s itt már nem valószinűtlen többé, hogy az ország a mai Boszniába is átterjedt volna. És csakugyan a Livno és Pliva zsupa, Hlivno et Glamoč környéke Boszniába vezetnek. Pesenta zsupát azonban, mely később a XII.

---

[1]) Rački i. h. 158. l., Tkalčič i. h. I. 1. II. 2. l., Spalatoi Tamás Schwandtnernél III. 550. l. Spalatoi Tamás szavaiban, hogy »Quidam ex magnatibus Slavoniae« buzdítá Lászlót »ad capiendum Chroatiae regnum« Klaič (Slavonien 13. l.) bizonyságot lát arra, hogy a főesperes is Slavoniát megkülönbözteti már Horvátországtól s Horvátország tartományának tartja; de feledi, hogy Slavonia ott, valamint a XIII. századig általjában, vagy azonos Horvátországgal, vagy annál tágabb fogalmat jelent, mint p. o. még 1255. is »Capitulum Sibinecensis ecclesie in Slavonia«-ról (Theiner, Vet. Mon. Slav. mer. I. 82.) hallunk; de nem használtatik a horvát királyság egy részének megjelölésére. Azért Tamás kérdéses fejezetében is (C. XVII. Schwandtner III. 556. l.) egy más helytt mondja: hogy Kálmán *Slavoniának* többi részeit, melyeket László a Gozdot is átlépve még nem foglalt el, szintén meghódította, vagyis a tulajdonképi Horvátországot is a Slavonia névvel jelöli.

században a tinnini püspökséghez tartozott, nem merném a Bihács közelében, a Dinarán túl fekvő későbbi Psetben keresni, hanem az is valószinűen a mai Dalmátiába esett. Minthogy pedig a kétségen kivül a mai Boszniába esett két zsupa, tekintve a többi 12 zsupa terjedelmét, szintén nem lehetett valami nagy kiterjedésű s a X. századbeli Horvátország csak a mai Likka-Korbava megyéből, a mai Dalmátia, mintegy az egész terület $^2/_3$-adát képező északi s Boszniának Hlivno körül fekvő — olykor-olykor zapadne strane (nyugoti vidék) néven nevezett, külön részéből állott, mihez még a mai Fiume-Modrus megyét, a quarneroi öböl szigeteit adhatjuk: mindössze legfeljebb valami 400 geographia mértföldnyi területet hozhatunk ki, melynél nagyobbra a XI. század végén, Szent-László korában, sem tehetjük a horvát királyságot. [1])

A horvátok tehát sokkal kisebb területen laktak, mint a szerbek. De azért, vagy talán épen azért, már a IX. században, közös fő alatt bizonyos nemzeti egységre vergődtek, minőt a szerbek csak a XII. század második felében értek el. A byzanczi udvar a horvát *archonnak,* fejedelemnek irt már, mikor levelei a magyarokhoz még a fejedelmekhez, vajdákhoz (többes számban) szóltak. Abban az időben, mikor a magyar királyság megalakult, Horvátország feje Drzislav is már királynak hivta magát. De ugyan ekkor mérte rá az első súlyos csapást Velencze, mely addig, hogy nyugta legyen, a horvát kalózoknak adót fizetett. II. Orseolo Péter velenczei doge 1000. évben hajóhaddal a dalmát partokra indult, ott a római világból még fenmaradt, névleg a keletrómai birodalomhoz tartozó, de megmaradásuk végett a horvátoknak is adózó

[1]) Dalmátia geographiai viszonyaira nézve Hunfalvy, Egyetemes földrajz I. 59. l., Klaič, Geschichte von Bosnien 30., 60., 61. ll. A zsupákra nézve becses jegyzeteket találunk Račkinál i. h. 413. és Rad LVI. 73., 74. ll. Saffarik felfogását, hogy Horvátország a Verbaszig terjed, melyet már Dümmler kétségbevont és Rački sem mer határozottan védelmezni, nem oszthatom, mert, ha a Pleba zsupa csakugyan a mai Pliva volna, mit én geographiai okoknál fogva sem tartok valószínűnek, hanem Konstantin Plivaját Tomaschekkal a boszniai Glamoč és dalmát Sinj közt létezett régi római Pelvában keresem: abból is csak az következnék, hogy a horvát határ valahol Jajcza körül e folyót érte, de még korántsem az, hogy e folyó képezte volna egész hosszában a horvát határt.

kis latin respublicáknak, Veglia, Arbe, Osero szigetek, Jadera, Traú, Spalato, városok hódolatát fogadta s magát azóta utódjaival Dalmátia herczegének, Dux Dalmatiae nevezte. [1]) Néhány évvel később — 1019. körül — az egész ország byzanczi fenhatóság alá került, s nemsokára a magyarok is megvetik lábukat a dalmát tengerparton, és szerepelnek ott, körülbelül 18 esztendeig. Dandulo András velenczei doge II. Vazul keletrómai császár halála után (1025.) egy füst alatt II. Konrád megkoronáztatásával (1026.) Barbolano doge idejére (ki Orseolo Ottót 1026-ban követte) irja; hogy András magyar király a dalmatákat folyvást nyugtalanítván, végre némelyeket megadásra kényszerített. Majd ismét, Lakapenos Román keletrómai császár halála után (1034.) folytatja: »Ez időben Salamon magyar király Dalmátia szárazföldét nyugtalanítván, a jadraiakat, kik eddig a dogénak fogadott hitet megtartották, fellázította«, és végre olvassuk, hogy mikor Salamon és unokatestvérei — Géza, László — közt belháború támadt, Contareni Domokos doge, a lakosok egy részének támogatása mellett, Jadrat, uralkodása második évében, tehát 1044. vagy 1045-ben, visszafoglalta. Honnan meríti ez adatokat a XIV. századbeli történetíró? még eddig, mint sok más állítását illetőleg sem, nem sikerült kinyomozni, de azért még nem szabad következtetnünk, hogy az oly alapos, oly bő forrásokkal rendelkező s különben — ki lehet mutatni — oly megbizható író itt egyszerűen valamit kigondolt volna, annál is kevésbbé, mert Jadra elfoglalását Contareni Domokos doge által — bár 1050-re téve s annak kitétele nélkül, hogy kitől foglalta vissza? — más, Dandulótól független feljegyzések is tanúsítják. [2]) Mind a mellett elbeszélését még a magyar írók sem igen fogadják el. Kritikusa Simonsfeld alaptalannak tartja s e nézeten kapva kap Rački: mert hisz abban az időben, mikor a szóban forgó beavatkozás történt volna, István, Péter uralkodtak Magyarhonban; András, Salamon királyaink tehát nem harczolhattak, foglalhattak Dalmátiában. Csak a genialis Gfrörert nem confundálta a névcsere és e hadjáratokban — ha

[1]) Rački l. h. 425 és kk. ll. és főleg a hadjárat éve végett Kohlschütter, Venedig unter dem Herzog Péter II. Orseolo 39. és kk. ll.

[2]) Dandulo Muratori, Scriptores XII. 239, 244. ll., Rački i. h. 444. 445. ll.

Dandulonál a képtelen András, Salamon nevek állnak is, István és Péter repressaliáit, bosszúját látja a velenczeiek ellen, kik Orseolo Ottó herczegüket, István sógorát, Péter atyját elkergették. [1]) Hogy került azonban az András és Salamon név István és Péter neve helyére? annak megfejtését Gfrörer meg sem kisérti, pedig véleményem szerint. igen könnyen megmagyarázható. Dandulo ismerte a magyar krónikát, melynek egyes részei még a képes krónikában felismerhetők s a mely Kézai krónikájának is alapját, magvát képezi. [2]) Ebben a krónikában pedig olvashatta azt is, hogy Szent-István halálától I. Endre uralkodása első éveig 11 év és 4 hónap mult el. [3]) Már pedig Dandulo felfogása szerint, valószinüleg gemblouxi Sigbert nyomán — István 1010. körül halt meg s azért uralkodását, halálát az 1009-ben elhunyt XIX. János pápa halála után, II. Orseolo Péter idejére beszéli el. Mikor tehát — hol? — mint érintém, nem tudjuk, de kritikájáról feltehetjük, hogy valami hitelre méltó forrásban — olvasta, hogy 1027. körül a magyar király Dalmátiát megtámadta, I. Endrére kellett gondolnia, ki — felfogása szerint — 1022-ben lépett az uralkodásra s ennélfogva elbeszélésébe István helyébe András nevét tette vagy — ha forrásában talán név nem volt, a hézagot — mint több hasonló esetben — saját tudomásából, tudományos meggyőződése

[1]) Gförer, Byzantinische Geschichten I. 453. 490 II. 211. l.

[2]) Hogy Dandulo a magyar krónikákból vette azokat az adatokat, melyek e krónikákkal majdnem szóról-szóra összhangzanak és nem ellenkezőleg, azon nem lehet kételkedni, ha ez adatok legtöbbjének természetét és azt a körülményt tekintetbe veszszük, hogy a magyar krónikák régebbek Dandulónál. Ki kételkedhetnék p. o., mikor, a képes krónikáról nem is szólva, a XIII. század végén Kézaiban egy I. Bélának tulajdonított pénzügyi reformról, tehát tisztán magyar belügyről olvassuk: »Iste enim omnia fora die sabbati esse voluit pro emendo et vendendo, byzantiosque currere fecit per districtum regni« (Florianus, Mon. II. 86.) — s ugyanerről Dandulo (i. h. 244. l.) így ír: »Hic constituit omnia fora fieri Sabbato et Bizantia currere fecit« — hogy e két szöveg közt rokonság van, mely azonban nem áll abból, hogy a korábbi magyar író bővítette ki a későbbi olaszt, hanem mindketten egy közös, a képes krónikában fenntartott forrásból merítettek — több ok, melyekre nézve azonban hosszadalmas volna kiterjeszkedni, nem engedvén föltennünk azt, hogy Dandulo közvetlenül magából Kézaiból merített.

[3]) Florianus i. h. II. 85. 163. ll.

szerint, pótolta. Ugyancsak e krónikából tudhatta azt is, hogy I. Endre 15 évig, I. Béla két évig uralkodott és uralkodása harmadik évében halt meg.[1]) Ennek alapján ismét következtetnie kellett, hogy I. Endre 1037-ben, I. Béla 1040-ben halt meg; a mi tehát p. o. 1041-ben — valósággal Péter idejében — történt annak szerinte I. Béla utódja, Salamon alatt kellett történni s ennél fogva a Péter, Aba közt való villongásokat, melyek — úgy tünik ki az összefüggésből — a velenczeieknek Jadra visszafoglalását megkönnyíték, a Salamon és unokatestvérei Géza, László közt kitört belháborúra értette.[2])

Dandulo adatai csak a magyarok és dalmaták — vagyis a latin partvidék lakói közt való harczokról beszélnek, de az feltételezi, hogy a magyaroknak akkor már Horvátország fölött is nagy, legalább is olyféle hatalommal, befolyással kellett birniok, melylyel Oroszország birt Lengyelországban, mikor a hétéves háborúban seregei Lengyelországon keresztül jártak, hogy Poroszországot megtámadhassák. Más adatokból is kitetszik, hogy Horvátország szabadsága, ereje ez időben nagyon alá szállott. A század harmadik negyedében azonban ez megváltozik és kezdődik ama néhány év, melyet a horvát királyság fénykorának szoktak tekinteni. III. Kresimir Péter hatalma kiterjedt Arbere, Spalatora, a dalmát tengerpart latin lakóinak — legalább legnagyobb — részére is és büszke önérzet nyilvánúl szavaiból, melyekkel 1070-ben az arbei Szent-Péter kolostor alapítását helyben hagyta és a kolostort oltalmába fogadta: »erősebb legyen nálunk s merje megvetni barátságunkat az, ki az ördög által felbujtogatva, ez intézkedésünk megrontását megkisérli.« Második utódja, de nem ivadéka, Zvonimir keresztény nevén Demeter, mint a pápa hűbéres adófizetője, VII. Gergelytől koronát nyert, (1076.) De már halála

[1]) Kézai i. h. 85., 86. Ez magyarázza meg azután azt is, hogy a gyermek Salamon megkoronáztatását, mely krónikáink szerint Endre 12. évére esett. 1032—1034. táján beszéli el. (i. h. 242. l.) A képes krónikából, mely e tárgynál a régi annalistikai feljegyzések helyett a XII. század egy bővebb elbeszélését vette fel, ez uralkodási idő kiesett.

[2]) Jadra helyzetéről e korban leginkább a kebelében keletkezet okmányok keltezései tájékoznak. Sajátságos véletlen következtében azonban 1036. feb. 13—1044. sept. 1. terjedő időszakból, a melybe kellett esn Dandulo szerint a magyar fennhatóságnak nem ismerünk jadrai okmányt.

után beállottak a zavarok, melyek az önálló Horvátországnak véget vetettek és sajátságos ellentétet képez III. Kresimir büszke nyilatkozatával, unokaöcscsének Istvánnak, az utolsó horvát királynak, kiről okmányok szólanak, vallomása, melyet 1089-ben, »nem minden pirulás nélkül, de hogy az utódok is olvashassák« tett, hogy ő szükségében a spalato-szentistváni monostortól több mint 100 arany solidust — mai pénzünkön valami 634 frt o. é. kért és kapott is, de ez adományt, bár kötelezte magát, még kellőkép nem fizethette vissza. [1]) Nem tartozik czélomhoz itt fejtegetni, hogy a mit krónikáink Horvátországnak Szent-László által való elfoglalásáról mondanak: a XIV. századnál régibb forrásra eddig legalább vissza nem vihető, hogy abban is a törekvés nyilvánúl, hogy e nagy és nemes, de katona természetű s uralkodásra termett emberből a legenda szíve szerint való szentet csináljanak. Itt csak a foglalás ideje és terjedelme érdekel. Az év iránt nem lehet kétség. Ismeretes Drogo jadrai prior — most polgármesternek mondanák — oklevele, mely 1091-ben, abban az időben kelt, »mikor Konstantinápolyban Elek császár uralkodott, és László magyar király — Pannoniorum rex — Horvátországba törvén, abban unokaöcscsét, Álmos urat tette királylyá.« De még közelebbről is meghatározhatjuk az esemény idejét ez itélet-levélből, helyesebben szólva talán végrehajtási okiratból, mely egy apáczává lett özvegy asszonynak, mint felperesnek férje után járó, de apja és érdektársai által megtagadott öröksége körűl forog. A jadrai biró felperes javára döntött, de az alperesek ezzel nem voltak megelégedve és a spalato érseki székre hívatkoztak. Azonban, bár bíró, felperes beleegyeztek: egy egész évig sem vitték feljebb az ügyet. Ekkor a jadrai bíró — mint oklevelében elbeszéli — kimondá, hogy a vitás birtok felperesé lesz, ha a felek együtt Spalatoba nem mennek, mire juliustól karácsonyig terjedő határidőt adott. Mikor pedig alperesek ekkor sem engedelmeskedtek, sőt Jadraból eltávoztak: a bíró, nem akarván tovább engedni, hogy az egyik fél ilykép a másik fél által jogaiban károsodjék, itéletét végrehajtá és felperest birtokba helyezé. Ennek az actusnak idejét jelöli az előbb említett esemény, mely tehát julius, a felebbezésre kitűzött

[1]) Rački i. h. 80, 150. l.

utolsó határidő előtt nem történhetett meg. De sokkal később sem történhetett. Jelesen, nem tehetjük fel, hogy a biró a végrehajtással karácsonyig várakozott, mert akkor már a végrehajtást, Jadrában a rendes — nem byzanczi, nem velenczei — időszámítást véve 1091-ben nem is foganatosíthatta volna; hanem természetesnek kell tartanunk, hogy tekintettel alperesek makacsságára, eltávozására, mi azonnal juliusban nyilván való lehetett, a végrehajtást is még juliusban foganatosította s így Horvátország elfoglalását is Szent-László által úgy az év derekára tehetjük, mi különben is hadjáratra a legalkalmasabb idő s nagyon összevág azzal a másik körülménynyel, hogy e hadjáratról Lászlót a kunok betörése szólította vissza, kik a római birodalomra támadva, miután 1091. april 29-ikén a lebunioni csatában a Propontis közelében, tétlenül nézték a rokon bessenyők lemészárlását a byzanczíak által, hazafordultak és Erdélyben, Magyarországon próbáltak szerencsét. [1])

Jadra ekkor, mint az idézett oklevél keltezéséből is kitünik, Horvátországtól teljesen független volt, és — névleg legalább — a keleti római birodalomnak hódolt. Hogy a horvátországi változást említi, mutatja, hogy az Jadraban is nagy benyomást tett, Jadrahoz közelebb eső vidékeket is érintett. Olyforma datálás volt ez, s az esemény is olyan, sőt nagyobb fontosságú lehetett, mint a mikor 16 évvel előbb (1075. november), a pápai követ, a spalatoi zsinat egy végzését abból az időből keltezte, »mikor Amicus gróf Horvátország királyát« — Slavizonak hivták, s III. Kresimir utódja, Zvonimir testvére volt — »elfogta.« Nem lehet tehát feltennünk, hogy László király hódításai csak Horvátország legéjszakibb részére, Korbaviára, Likkara, a Vellebiten innen terjedtek. De annak valóságán sincs okunk kételkedni, mit spalatoi Tamás — bár majdnem 200 évvel később — mond, hogy nem jutott egészen a tengerpartig. Hódításának terjedelméről talán tájékozást

[1]) Rački i. h. 154. és kk. ll., Anna Komnena VIII. 4. (bonni kiadás I. 396. l.) Hogy a Byzanczban megfordult kunok egyes csapataival verekedett László, következik abból, hogy Byzancz és Magyarország ellen egy időben bizonyára nem intéztek a kunok támadást. E feltevést támogatja egyébiránt e hadjáratnak egyik-másik körülménye is, melyekre kiterjeszkedni azonban itt feleslegesnek tartom.

nyujthatnak annak a jadrai zsinatnak tagjai, mely 1095. márczius 7-én a jadrai Szüz-Mária kolostor apáczáinak a város által adott minden teher alól felmentő levelét megerősíté. A zsinati határozat: »Regnante Alexio imperatore« kelt. Jelen voltak: a spalatoi érsek, a jadrai, arbei, vegliai, trau, belgrádi, nonai püspökök, vagyis — még nehány apát mellett — a dalmát tengerpart püspökei, latinok, szlávok mind, kivéve az oseroit, kit talán valami nem országos ok — bár nem ismerjük — gátolt a megjelenésben. Semmi jel sem mutat arra, hogy az itt megjelent püspökök közt valami új választfal, hogy közülök egyik-másik valami új uralkodónak, új hatalomnak alattvalója lett volna. A tulajdonképeni horvát püspök azonban, ki az ország belsejében Tenenváraljan — Kninben — székelt nem jelent meg a zsinaton, talán, nem valószinűtlen legalább, azért, mert már egy más országnak, László királynak alattvalója volt. [1])

László király 1091. után, mikor horvát hadjáratát a kunok betörése miatt félbe kellett hagynia, Oroszországban, Lengyelországban, Csehországban járt; a magyar egyház viszonyait rendezte, s nem ért többé rá, hogy horvátországi hódításait folytassa. Tudvalevőleg 1095. jul. 29-ikén meghalt, s utána unokaöcscsei: Kálmán, mint király, és Álmos, mint herczeg — úgy szólván, mint társuralkodók — következtek. Megvan 1096. derekáról, abból az időből, mikor a keresztesek első csapatai Magyarország nyugati szélén garázdálkodtak, IV. Henrik császár egy levele Álmos herczeghez, melyben dicséri, hogy mikor a görögök ellen készült menni, az ő kedvéért visszamaradt. [2]) Nem valószínű — okát sem képzelhetjük —, hogy Álmos a Balkánfélszigetet akarta volna megtámadni, hanem a görögök alatt, a keletrómai császár fennhatóságát elismerő dalmát tengermelléket kell alkalmasint értenünk, a hol — úgy látszik — Álmos László művét akarta befe-

[1]) Rački i. h. 99. 159. ll., Schwandtner III. 556. l. Slavizo elfogatásáról ép úgy mint Álmos horvát királyságáról is, csak ez egy adat tanuskodik. Büdinger, Ein Buch ung. Geschichte 108. l. n. 2.) nem hiheti, hogy akkor egy normannt Amicusnak hivtak volna, de Rački szorgalmának sikerült ez ember nyomát egy olasz kútfőben is megtalálni s valódi normánn nevét is: Haming v. Heming megállapítani. (Rad. XIX. 93—96. ll.

[2]) Wenzel, Cod. Arpad. I. 47. l. Eccardus után, némi hibákkal. Legjobban Jaffé i. h. V. 172. l.

jezni. A hadjáratból azonban semmi sem lett, s a magyar uralom ekkor még nem terjedt ki a horvát tengerpartra. Sőt az év folyamában oly jelenséggel találkozunk, mely azt látszik mutatni, hogy ez uralom az ország belsejében is megszünt. Az 1096-ik év végével ugyanis a délfranczia keresztesek IV. Rajmund saintgillesi és toulousei gróf vezérlete alatt Konstantinápolyba tartva, Olaszország és Slavonián, vagyis Horvátország és Szerbián mentek keresztül. Utjukat a vezér udvari papja, a szemtanu Agiles Rajmond írta le, ki beszél az ország zordonságáról, a lakók vadságáról, a nehézségekről, akadályokról, melyeket a »provençal« had elé gördítettek, de sehol sem említi, hogy Kálmán magyar király birodalmán mentek keresztül, hogy annak tisztjeivel, embereivel találkoztak, azok közbenjárását, támogatását igénybe vették volna. Már pedig Kálmán, mint tudjuk, mióta az a nagy európai mozgalom megindult, folytonos érintkezésben volt a keresztesekkel. A lotharingiak és északi francziák egy része, csak kevéssel előbb ment át — megelőző hosszas alkudozás után — Magyarországon. Azon kivül Rajmondnak a magyar udvarral még különös összeköttetései is lehettek. Ő grófja volt a hires Saint Gilles — Szent-Egyed — monostornak, melynek László király csak 1091-ben állított vala filialist Somogyváron, s melynek apátja Odilo ép 1096. derekán szerepel közbenjárókép Kálmán és II. Orbán pápa közt; veje volt Roger siciliai grófnak, kinek ifjabb leányát Kálmán néhány hónappal később nőül vette, a mire nézve a megelőző alkudozásoknak — Malaterra Gaufrid elbeszélését tekintve — már ekkor folyamatban kellett lenni, és végre nagyon valószinű, hogy az a Vilmos, a »franczia király bátyja« »Willermo, fratre regis francorum« alatt, kiről a képes krónika beszéli, hogy leginkább nógatta László királyt a szentföldi zarándokolásra — a krónika szerint: keresztes hadra — az ő testvére, Vilmos toulousei gróf értendő, mert I. Fülöp királynak Vilmos nevü fivére nem is volt, de Rajmond bátyja, Vilmos gróf a király unokanagybátyja volt, a mire a frater szó szintén alkalmazható és Vilmos gróf csakugyan 1093-ban a szentföldre ment s ott végezte életét, s így lehetséges, sőt valószinű, hogy a krónikáink amaz adata, mely a képes krónikában a jól értesültség részletességével lép fel, de a mely képtelenség: hogy Lászlót a keresztesek tekintélyei, mielőtt még

keresztesek lettek volna, vezérükké kérték fel — csak összezavarása, kiczifrázása annak, hogy a toulousei gróf a vele ismerős Lászlót két-három évvel a keresztes had előtt zarándok utra megnyerni törekedett, sőt talán meg is nyerte, de az ország ügyei és teendői László utját késleltették, halála pedig meghiusítá. [1])

Nem valószínű tehát, sőt úgy szólván lehetetlen, hogy Rajmond gróf, mikor Kálmán országán keresztül vonúlt, melyet pedig el nem kerülhetett, még ha László hódításai igen szerény körre, Korbaviára, Likkára, a Vellebiten innen való részekre szoritkoztak volna is, — mindenféle baja közben, az ut előtt, az ut alatt hozzá, tisztjeihez ne fordult, utitársa, történetírója pedig erről egy szóval sem emlékezett volna. [2]) Ugy látszik tehát, — ismétlem — hogy ebben az időben a magyar uralom e részeken megszakadt, hogy ekkor — László halála után, mikor Kálmán és Álmos Magyarország nyugotán voltak elfoglalva — emelte fel a régi horvát királyság zászlóját ismét és került uralkodásra ama Péter király — a Svačič nemből vélik a horvát írók — ki Kézai szerint Tenenben székelt, s a kit Kálmán hadai a Gozd ama részén, melyet azután róla a magyarok Péter Gozdjának neveztek, levertek és megöltek. Hogy vele, ki csak ép akkor kerülhetett a nem épen szilárd trónra, a keresztesek nem érintkeztek, pár heti átutaztukban oly módon, hogy azt a történetírónak feljegyezni *kellett* volna, az épen nem föltünő, mindenesetre pedig kevésbbé feltünő, mintha ugyanazt Kálmánra, a magyar kormányra nézve kellene elhinnünk. [3])

---

[1]) Fejér Cod Dipl. I. 468. l. a somogyvári alapító levél némileg hibás lenyomata Ménard, Histoire de la ville Nîmes-ből II. 13—15. után. L'histoire de Languedoc III. 429. 433. 468. ll. (régi kiad. II. 258. 260. 282.) Szent-László keresztes hadáról szóló adatra nézve: még ha fel is tennők azt, hogy a keresztes had eszméje a piacenzai zsinaton (1095. márcz. 1—7.) fogamzott meg, mit egyébiránt Riant teljesen megczáfolt (Archives de l'Orient Latin I. 105. l.), mégis képtelenség hinni, hogy márcz. 25-kén körül, husvét tájár, a keresztesek a nyugoti világ minden részéből már Bodroghon felkereshették, vezérükké felkérhették volna Lászlót.

[2]) Agiles Rajmond elbeszélésének illető része Rački i. h. 461. l.

[3]) Pétert csak a magyar források említik: Kézai i. h. 88, Képes krónika u. o. 206, és — indirecte, Peturgost említve — Anonymus C. 43. i. h. 36. l.; de azért existentiáján még sem kételkedhetünk, legfeljebb azt

Ha most Horvátországra, vagy az adriai tengerpartra gondolunk: mindjárt Zágráb, Fiume s ezzel kapcsolatban — a menynyiben a vasut előtti időkről van szó — az az út lebeg szemünk előtt, mely Magyarországból, Budapestről, Veszprémen, Kanizsán át a Muraközbe, onnan Varasdon át Zágrábra s onnét még tovább a Lujza- vagy József-uton az Adriára vezetett. Az Árpádok korában azonban a főközlekedő vonal, a »Hadút«, mint Zalában épúgy mint a Dráván túl, a Száva, Kulpa között nevezték, s melyet még az oklevelekben se fordítottak mindig le: »via exercitus« »via exercitualis«-ra, két ágban indult ki az ország akkori központjáról, Fehérvárról. Az egyik ág a Balaton északi partján, a mai — budapest-zágrábi út irányában haladt, a Balaton végeig, a Szalavizeig, a melyen Hidvég körül átmenvén Somogyban, a Balaton déli partján, Gamásza, Szemes, Marczali irányában fekvő másik ággal egyesült s azután Segesden át, délkeleti irányban a Drávához ért; azon Vaska körül — Dráva fok? Révfalunál? — átment s azután a jobb parton a Reka, a kemléki hegyek aljában, nyugatra felment a Bednyáig; a kemléki hegyeken túl délnyugotnak fordult, átment a Krapina völgyébe s a Szávához Zágrábnál ért. Itt a folyamon rév volt, melyet — legalább a XIII. században — még a latin okmányokban is: Királyrévének hívtak. Ettől az út, a mai turopolyei sikságon résút át a Kulpához, Petriniára, azután *délnyugatnak* Glina felé Topuskora tartva, a mai Boszniában Bihácsra ment s itt érte a Gozd hegységet vagy is erdőt, mely Horvátország határát képezte Magyarország felé s mai napság a Kis-Kapella, a Plesivaczai hegyek nevét viseli s északkeletre a Korana és Glina közt, a mai Petrovagora hegységet bocsátja ki a Kulpa felé. Itt e hegység tövében, mely mai nevében is emlékeztet a Pétergozdra, talán nem messze a mai Likka-Korbava megyei Petrovoszellotól volt az ütközet, mely ismét Kálmán kezébe adta Horvátországot. [1])

következtethetjük, hogy nem lehet őt — mint a horvátok teszik — úgy szólván *rendes* királyaik közé számítani, ki 1091—1102. közt uralkodott, mert akkor — ha egyéb adatok e feltevés ellen nem is szólnának, valószinüleg több emléket hagyott volna maga után.

[1]) A Gozd nevére nézve Rački Rad. XXX. 106. l. A Hadut irányát összeállíthatjuk okleveleinkből, melyekkel királyaink itinerariuma összevág.

Mikor verték le a magyarok Pétert? következtethetjük abból, hogy a mikor Roger siciliai gróf leányát Kálmánnak végre oda adta s az arát 1097. május havában Terminiból, Palermo mellől, hajón elindítá, a menyasszoy Dalmátiában, Belgrádon — a mai Zára Vecchiában — kötött ki, mely az egykoru Malaterra Gaufrid tanusága szerint — a magyar király birtoka volt, »qui juris regis ungarorum est.« Tanuságát nem lehet elütni azzal, hogy nem tudta jól a dolgot, mint Rački teszi, hogy a horvátok theoriáját historiájuk e szakáról és némely több mint gyanús okmány hitelét megmentse: hanem, semmi megállható ok nem levén ellene, el kell fogadnunk; s le kell vonnunk belőle a természetes következtetéseket, hogy Kálmán már ekkor tovább terjeszté László hódítását és a tengerig hatott; hogy ha az utolsó horvát király ez időpont előtt kezdett uralkodni, ekkor már le kellett győzve lennie, mert csak így magyarázható meg, hogy 5000 magyar fegyveres kiséri a grófleányt — Horvátországon keresztül — Magyarországba. Ilyformán tehát az események folyama a következő lett volna: 1096. tavaszán vagy nyarán Péter felemeli a zászlót és helyreállítja a horvát királyságot. Természetes, hogy az erélyes Kálmán nem késedelmeskedik. Mihelyt módjában van — 1097. tavaszán — sereget küld ellene és legyőzi. Május, juniusban — a mikor Busilla — így nevezi Ducange Roger leányát — megérkezik, a magyar sereg már a tengerparton van s ez magyarázza meg, hogy a királyi arát egy egész kis, de diszőrségnek nagyon is nagy hadsereg fogadja és kisérheti Magyarországba: a hazatérő magyar sereg egyik osztálya, míg ugyanez időben — 1097. május havában

Találjuk nyomát Zalában, Diszelnél, a mai budai kanizsai uton, még 1345-ben (Zalamegyei okmánytár I. 427.) továbbá 1209, 1221, 1225, 1245, 1256, 1258. sat. CD. IV/1. 387, X/8. 573 l., Wenzel I. 125. VI. 451. VII. 451. XI. 97. 98. 163. 183., Tkalčič Mon. Eccl. Zagr. I. 41. 141. 142. A zágrábi királyrévről CD. IV/2. 262. Kálmán IV. Béla öcscse Segesden át menekült Slavoniába, Rogerius 28. 32. c. V. István a tenger mellékre menve, Topuszkón, Bihácson át utazik CD. IX/7. 684—688, Wenzel VIII. 395. l. Okmányainkban, 1163-ban először, via Colomanni regisről is van szó, de ez a mai Kőrösmegyében — ugy látszik a Hadútból — indult ki, Rovische közelében, délre Csazma felé haladt s aztán keletre fordult Pozsegába. Wenzel VII. 39. VIII. 328. Anjoukori okmánytár V. 530. l.

Trau városa mintegy töredék oklevélből tanuljuk — a velenczei doge »éber gondjaiba és védelmébe adja magát, mely alatt leginkább érzi magát biztosnak!«, mi szintén mutatja, hogy valami veszélytől tartottak a jó traùiak, mi akkor csak a magyar uralom terjedése lehetett. [1])

Kálmán nem folytatta hódításait, melyek okvetlenül összeütközésre vezettek volna Velenczével, mely még 1085-ben kinyerte, hogy Alexius császár a római birodalom fenhatóságát, jobban mondva fenhatósági igényeit Dalmátia és Horvátország lakói felett, kik Velenczének meghódolnak, Velenczére ruházta s azért a doge magát ezentúl Dalmátia és Horvátország herczegének: »Dux Dalmatiae atque Croatiae« nevezte.[2]) Talán nem merte megtámadni Velenczét, mely akkor az első keresztes hadjárathoz készült csatlakozni? Talán tartott Byzancztól? vagy Álmostól, kivel nemsokára — 1098-ban? — nyilt harczra került a dolog? — itt nem akarom fejtegetni. Elég az hozzá, hogy némi alkudozás után mely közben a magyar urak kételkedtek, vajjon a velenczei doget Dalmátia és Horvátország herczegének nevezzék-e? — egyesség jött létre, melyben a felek egymás jogait, birtokait esküvel biztosíták egymásnak. Levelében, mely az egyességet megelőzte, Kálmán megemlékezik a békességről, mely elei és a velenczeiek közt fennállott. Nehéz elhinnünk, hogy az »antecessores«-ek alatt csak Lászlót értette, hanem bizonyosan a horvát királyokra is gondolt, kiket elődjeinek tekintett, a mi szintén azt bizonyítja, hogy a mikor ez egyesség köttetett, Kálmán már egész Horvátországnak a velenczei birtokokat kivéve — ura volt. A codex Trevisanus, mely ez oklevél szövegét fentartotta, nem jegyezte fel keltének évét, csak annyi bizonyos, hogy 1102. előtt kellett létre jönnie, mert Michiel Vitalis doge, kivel köttetett, már 1102-ben meghalt.

---

[1]) Rački i. h. 179. 478. ll. Rad. XXX. 126. l. N. 3. Büdinger (Ein Buch ung. G. 108. l. 2. j.) genealogischer Lückenbüssernek tartja csak, hogy Ducange jegyzeteiben Bryenniushoz (bonni kiadás 198. l.) Buzillanak nevezi Roger leányát. De ha, nem is tekintve Ducange nagy hitelét, látjuk, hogy ugyan-e genealogiában ő több helytt, a hol a nevet nem tudja, N. betüvel él, nincs okunk feltenni, hogy ebben az esetben componálta volna a nevet, csak azért, mert mi nem tudjuk, hogy azt honnan vette.

[2]) Rački i. h. 459. l.

Horvát írók vitatják, hogy e szerződés 1101-ben jött létre, *mielőtt* még Kálmán — szerintük — Horvátországot elfoglalta volna, minek maga az oklevél tartalma ellentmond. Felfogásukat azzal támogatják, hogy Dandulo magyar velenczei szövetségről oly események után szól, melyek 1101-ig történtek, de feledik, hogy ő nem mindig chronologiai rendben beszéli el az eseményeket, hanem azokat csoportosítja s így p. o. Jadra elfoglalását Kálmán által, mely kétségkívül 1105-ben történt s a dalmát eseményeket 1111-ig összefoglalva, Sidon elfoglalása és Falier doge keresztes hadjárata után adja elő, mely pedig 1111-ben végződött és feledik, mellőzve minden mást, hogy e szövetségről minden esetre mint Péter megöletése *után* történt eseményről emlékezik. Minthogy pedig, mint érintém, az oklevél egész tartalmából, ha természetesen magyarázzuk, azt kell következtetnünk, hogy szomszédok közt köttetett; minthogy nem valószinű, hogy a velenczeiek keresztes háborúba bocsátkoztak volna, mielőtt oly szomszéddal, mint Kálmán, tisztába nem jöttek: a conventio amicitiae keltét Kálmán és Velencze közt még az 1097-iki év folyamára vélem teendőnek. [1])

PAULER GYULA.

---

[1]) Rački i. h. 479. l. Dandulo i. h. 256. 259. 264. ll., Rački okoskodása Rad. XXX. 125. l., Wenzel, ki Cod. Dip. I. 43. l. e conventiót szintén 1101-re teszi, XI. 32. már óvatosan csak 1096—1102-iki datumot ír.